

OLGIERD LENCZEWSKI
(Warszawa)

SYTUACJA KUSTODII ZIEMI ŚWIĘTEJ W II POŁOWIE XVII WIEKU

STRESZCZENIE: Działalności braci mniejszych w Ziemi Świętej w XVI i XVII w. zależała w znacznej mierze od poparcia ze strony państw zachodnio-europejskich. Gdyby nie ich pomoc prawdopodobnie władze tureckie nie restytuowałyby minorytom ich częściowego lub całkowitego nadzoru nad miejscami świętymi. Sprawy te znalazły wyraz w korespondencji między franciszkanami a władcami katolickimi. Nie zawsze jednak wsparcie Francji czy Austrii przyznawało braciom mniejszym *praedomnium* nad *loca sancta*. Zdarzało, że sytuację tę komplikowały następujące czynniki: błędny przekład tłumacza tzw. „dragomana” oraz żądania ze strony wrogiego wyznania dodatkowo wspierane okazałymi sumami pieniędzy. Za tym wszystkim stali Grecy, którzy byli poddanyymi sułtana. Z tego względu władca turecki przystawał na ich prośby. W ten sposób od 1631 r. franciszkanie zaczęli tracić poszczególne miejsca święte na rzecz prawosławnych; odzyskali je dopiero na mocy dekretu sułtańskiego z 1690 r. Nie znaczy to, że minorytom w międzyczasie nie udawało się odzyskiwać na pewien czas danego *locum sanctum*. Należy jednak przy tym pamiętać, że każda z takich decyzji wymagała stosownej opłaty, Wysoka Porta nie wydawała bowiem dokumentów za darmo – każdy z nich (w zależności od długości) posiadał swoją cenę.

Życie codzienne w Ziemi Świętej w II poł. XVII w. przysparzało franciszkanom wiele trudności, ale i niosło ze sobą wiele wyzwań. Prześladowania ze strony prawosławnych nie spowodowały, że minoryci zaprzestali sprawowania nadzoru nad miejscami świętymi. Do znacznych nadużyć pomiędzy obiema nacjami dochodziło zwłaszcza gdy rywalizowały one o *loca sancta in Sepulchrum Domini*.

Pomimo tych przeciwności franciszkanom ostatecznie udało się odnieść pewien sukces. Dotyczył on pozyskania prawa do sprawowania kultu w następujących miejscach świętych: kościołach św. Jana Chrzciciela i Nawiedzenia św. Elżbiety w Ain Karem, *Annuntiationis* NMP w Nazarecie oraz Getsemani.

SŁOWA KLUCZOWE: franciszkanie, bazylika Narodzenia w Betlejem, Grób Pański w Jerozolimie, Kustodia Ziemi Świętej, miejsca święte, prawosławni.

THE SITUATION OF THE CUSTODY OF THE HOLY LAND IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

ABSTRACT: The activities of the Friars Minor in the Holy Land in the 16th and 17th centuries depended largely on the support of Western European countries. Had it not been for their help, the Turkish authorities would probably not have restored the partial or total supervision of the holy places to the Friars. It found expression in the correspondence between the Franciscans and Catholic rulers. Not always, however, the support of France or Austria granted the Franciscans a *praedominium* over *loca sancta*. Sometimes the situation was complicated by the following factors: an incorrect translation and demands from a hostile religion further supported by substantial sums of money. Behind all this were Greeks – the subjects of the Sultan, who agreed to their demands. This is why, from 1631, the Franciscans began to lose individual holy places to the Orthodox; and they regained them only under the Sultan's decree of 1690. This does not mean that the Franciscans failed to recover some of the places. It should be remembered, however, that each of such decisions required an appropriate sum of money, as the Sublime Porte did not issue documents for free – each of them (depending on length) had its price.

Everyday life in the Holy Land in the second half of the 17th century was quite difficult for the Franciscans and brought many challenges. Persecution by the Orthodox did not cause them to cease exercising supervision over holy places. Significant malpractice took place especially when the two nations competed for *loca sancta in Sepulchrum Domini*.

Despite these adversities, the Franciscans eventually managed to achieve some success. It consisted in obtaining the right to worship in the following holy places: churches of St. John the Baptist and of the Visitation of St. Elisabeth in Ain Karem, *Annuntiationis* of the Blessed Virgin Mary in Nazareth and Gethsemane.

KEYWORDS: Franciscans, Basilica of the Nativity in Bethlehem, the Holy Sepulchre in Jerusalem, the Custody of the Holy Land, holy places, the Orthodox.

Translated by Hanna Rybkowska

Nazwa *kustodia* wywodzi się z łacińskiego wyrażenia *custodire*, które oznacza strzec, wspierać¹ i posiada biblijną podstawę: „Na twoich murach, Jeruzalem postawiłem straż: cały dzień i całą noc, nigdy milczeć nie będą” (Iz 62, 6)². Tymi „strażnikami” miejsc świętych począwszy od

¹ B. Z u b e r t, *Kustodia*, EK, t. 10, Lublin 2004, k. 271.

² *Księga Izajasza*, [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia)*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tyńskich, wyd. 5, Poznań 2012, s. 1023.

XIV w. byli franciszkanie³. Ich harmonijny nadzór nad *loca sancta* w Ziemi Świątej zakłócili chrześcijanie obrządków wschodnich⁴.

Aby zrozumieć problematykę miejsc świętych w II poł. XVII w. należy cofnąć się do dziejów Kustodii XVI i I poł. XVII w. Już w 1510 r. Gruzini pozbawili franciszkanów⁵ ich prawa własności do połowy terenu góry Kalwarii⁶. 19 lipca 1513 r. trybunał w Jerozolimie orzekł, że zakonnicy mogli posiadać tylko swoją część *Montis Calvariae*⁷. Poprzez wstawiennictwo króla Franciszka I u sułtana Sulejmana I (1520–1566) franciszkanie otrzymali potwierdzenie obietnic dotyczących posiadanych przez nich sanktuariów lub miejsc pielgrzymkowych, jednak bez dokładnej specyfikacji i nazwania poszczególnych sanktuariów⁸. Do 1540 r. Gruzini jeszcze dwukrotnie chcieli opanować Kalwarię. W maju tegoż roku potwierdzono ich dotychczasowy stan posiadania oraz przyznano dostęp do połowy kaplicy Matki Bożej Bolesnej⁹. 9 grudnia 1554 r. kustosz Ziemi Świątej o. Bonifacy z Raguzy (1551–1560 i 1564–1565)¹⁰ otrzymał zezwolenie na dokonanie renowacji kopuły *Anastasis*, wnętrza Grobu Pańskiego oraz Skały Namaszczenia¹¹. Po przeprowadzeniu remontu Grecy oskarżyli minorytów o przeniesienie skały z *Sepulchrum Domini* i zastąpienie jej ozdobami z marmuru. Oskarżenie to było bezpodstawne¹². W 1564 r. prawosławni Grecy domagali się od franciszkanów przekazania jednego z trzech kluczy do Groty Na-

³ N. Kl i m a s, *Oficjalna misja*, „Ziemia Świąta”, nr 2 (2019), s. 9.

⁴ G. Wi ś n i o w s k i, *Zarys dziejów Kustodii Ziemi Świątej*, Kraków 1965, mps w Archiwum OO. Franciszkanów-Reformatów w Krakowie, s. 9.

⁵ Na określenie franciszkanów autor używa także innych sformułowań: minoryci, bracia mniejsi, łacinnicy.

⁶ A. R o c k, *Evoluzione storica: del problema dei Luoghi Santi*, [w:] tenże, *Lo statu quo nei luoghi santi*, Jerusalem 1977, s. 4.

⁷ *Catalogo dei Firmani ed altri documenti legali emanati in lingua araba e turca concernenti i Santuari le proprietá e diritti della Custodia di Terra Santa conservati nell' Archivio della stessa Custodia in Gerusalemme*, oprac. E. C a s t e l l a n i, Jerusalem 1922, nr 83.

⁸ *La questione de' Oriente innanzi l'Europa...*, oprac. A. U b i c i n i, Milano 1854, s. 1.

⁹ *Catalogo dei Firmani...*, nr 93. Wcześniej miejsce to znajdowało się w rękach łacinników.

¹⁰ G. G o l u b o v i c h, *Serie cronologica dei reverendissimi Superiori di Terra Santa*, Gerusalemme 1898, s. 52, 54.

¹¹ *Catalogo dei Firmani...*, nr 122.

¹² A. G i a n n i n i, *La questione dei Luoghi Santi*, „Rivista di Studi Politici Internazionali”, t. 24 (1957), nr 4, s. 567.

rodzenia w Betlejem. Ich postulat nie przyjął „kadi”. Sędzia jerozolimski uznał, że nadzór nad sanktuarium betlejemskim należy się tylko franciszkanom. Dwa lata później Grecy za pomocą fałszywych dokumentów próbowali rościć sobie prawo do tego miejsca, jednak przejrano ich oszustwo. W związku z tym 7 maja 1566 r. opublikowano dokument, który potwierdzał, że opiekę na Grotą Narodzenia w Betlejem mogli sprawować wyłącznie minoryci¹³. Po raz kolejny, Grecy w 1605 r. powrócili do takich samych roszczeń, za rządów prawosławnego patriarchy Jerozolimy Sofroniusza IV (1579–1608). Tak, jak poprzednim razem ich starania nie przyniosły skutku¹⁴. Wysoka Porta¹⁵ na mocy co najmniej siedmiu dokumentów potwierdziła, że łacinnicy byli w posiadaniu bazyliki Grobu Pańskiego, sanktuarium Narodzenia w Betlejem, Groty Narodzenia wraz z kluczami oraz kościoła NMP w dolinie Cedronu „da tempo antico”¹⁶. Pomimo tych zapewnień Grecy nie ustąpili. W 1630 r. patriarcha Teofanes (1608–1644) przedstawił przed sułtanem Muradem IV (1623–1640) dekrety dwóch kalifów Omara (638) i Mu’awiji I (680). Zakładały one, że opiekę nad Grotą Narodzenia w Betlejem, górą Kalwarią i Skałą Namaszczenia powinni sprawować tylko Grecy. Murad IV z ramienia ambasadora weneckiego 19 maja 1632 r. wystawił „firman”¹⁷, który uznał powyższe pisma za fałszywe¹⁸. Pomimo zaistniałego *status quo* prawosławni nie zaprzestali wysuwać następujących żądań¹⁹:

– starali się zdobyć jeden z trzech kluczy do Groty Narodzenia w Betlejem, które znajdowały się w rękach łacinników, chcieli przebywać bowiem w niej bez przeszkód oraz umieszczać swoje lampy i świeczniki;

¹³ *Catalogo dei Firmani...*, nr 164.

¹⁴ *La „questione de’Luoghi Santi” o „questione d’Oriente”, [w:] La questione de’Luoghi Santi nel periodo degli ani 1620–1638. Nuovi documenti dall’incarto dell’ambasciatore Filippo de Harlay, conte di Cési*, oprac. G. Golubovich, „Archivum Franciscanum Historicum”, t. 14 (1921), s. 212.

¹⁵ Od II poł. XVII w. nazwa rezydencji wysokiego wezyra, która przylegała do pałacu sułtana. Z czasem terminem tym zaczęto określać Imperium Osmańskie.

¹⁶ *Catalogo dei Firmani...*, nr 249, 266–267, 277–279, 290.

¹⁷ „Firman” – na podstawie tego pisma wydawano specjalną dyspozycję lub nakaz, zob. N. S. Klimas, *Storia dell’Archivio storico della Custodia di Terra Santa*, Milano 2013, s. 141.

¹⁸ *Catalogo dei Firmani...*, nr 310.

¹⁹ A. Giannini, *dz. cyt.*, s. 568.

– dopominali się pozyskania dla kultu dwóch pomieszczeń znajdujących się na Kalwarii, a także pragnęli w tym miejscu swobodnie sprawować liturgię oraz zawieszać swoje lampy i świeczniki.

Ich roszczenia zostały pozytywnie rozpatrzone przez „kadięgo” z Jerozolimy, a sam sułtan zatwierdził specjalny dokument z tego tytułu²⁰. Do żądań przyłączyli się również Armeńczycy, których prośby zostały spełnione.

W 1634 r. patriarcha Teofanes przedstawił Muradowi IV pewne dokumenty, które miały być sporządzone na podstawie pism z VII w. zawierających informacje o nadaniach. Chodzi o następujące akty²¹:

– nadanie Mahometa II wystawione w Konstantynopolu w 1458 r. *Nota bene* był to fałszywy dokument, który został wydany podczas nieobecności władcy w stolicy, a jego adresatem był patriarcha Atanazy, który w rzeczywistości nie istniał. Nadanie odnosi się do Palestyny, którą zdobyto w 1516/1517 r.;

– dokument Selima I opublikowany w Jerozolimie w 1517 r. zawierający następujące omyłki: sułtan znajdował się wówczas poza Miastem Świętym, jego odbiorcą miał być rzekomo istniejący patriarcha Dozyteusz. W piśmie władca miałby przyznawać minorytom dobra, których wcześniej nigdy nie posiadali;

– donacja Sulejmana II z 1526 r. Pojawiły się w niej pewne nieścisłości: zaadresowano ją do patriarchy Germanusa, który *de facto* objął powyższy urząd w 1535 r. i wydano ją pod nieobecność władcy tureckiego w Konstantynopolu.

Twórcą tych rzekomych nadań był archidiakon Grzegorz – co ciekawe był on wcześniej stronnikiem franciszkanów. Wysoka Porta wiedziała, że dokumenty te nie miały żadnych podstaw prawnych. Mimo to rozpatrzyła je pozytywnie na rzecz Greków, gdyż w zamian otrzymała 40 tysięcy dukatów. Dwa lata później archidiakon Grzegorz przyznał, że sfałszował pisma. Informacja ta obiegła cały świat katolicki. W kwestii przywrócenia *status quo* franciszkanów z 1632 r. interweniowała Stolica Apostolska, Francja i Wenecja. Na ten cel przezna-

²⁰ *Catalogo dei Firmani...*, nr 314.

²¹ A. Giannini, *dz. cyt.*, s. 568.

czono 26 tysięcy piastrow²². 21 marca 1636 r. opublikowano „berat”²³ z tego tytułu, a następnie 8 maja tegoż roku „firman”, który dodatkowo uznał dokumenty z VII w. za nieprawdziwe²⁴. Kolejnego roku sułtan Murad IV zmienił wcześniej wydaną decyzję – ponownie przyznał *praedominium* ponownie Grekom. Warto zauważyć, że w latach 1630–1637 tenże władca wydał na korzyść prawosławnych Greków aż jedenaście dekretów, przy czym każdy kolejny był sprzeczny z poprzednim²⁵. Do roszczeń przyłączyli się również Gruzini, którzy domagali się, aby przyznano im wyłączny nadzór nad Kalwarią. „Hogget”²⁶ wydany 16 stycznia 1638 r. nie uwzględnił ich postulatu²⁷. Po śmierci Murada IV władzę objął Ibrahim I (1640–1648). Kontynuował on politykę swojego brata. W 1645 r. zatwierdził Grekom prawo do posiadania miejsc świętych oraz przekazał Ormianom jeden z trzech kluczy do Groty Narodzenia w Betlejem. W 1656 r. łacinnicy dokonali pewnych renowacji w sanktuarium NMP w Dolinie Cedronu. W efekcie Grecy oskarżyli ich o przeniesienie ciała Matki Boskiej, a dokładniej zarzucili im, że „uprowadzili je”²⁸. Dwa dokumenty: „hogget-sentenza” z 6 lutego 1656 r. oraz „firman” z 25 kwietnia 1656 r. zakwestionowały domniemane pomówienia²⁹. W 1661 r. za pośrednictwem JKM można było w układzie pokojowym umieścić artykuł, który przywracałby minorytom ich stan posiadania w Ziemi Świętej. Powyższą prośbę miał przedstawić franciszkański przedstawiciel wysłany przez Kustodię na dwór cesarski w Wiedniu. Ostatecznie klauzula dotycząca zwrotu miejsc świętych w Palestynie nie została uwzględniona, ponieważ ambasador Austrii wyruszył na rokowania do Konstantynopola tuż przed przybyciem franciszkanina do Wiednia³⁰.

²² K. Armstrong, *Jerozolima: miasto trzech religii*, tłum. B. Cendrowska, Warszawa 2000, s. 390.

²³ „Berat” – pismo mniejszej rangi niż „firman”. Dotyczyło spraw administracyjnych.

²⁴ *Catalogo dei Firmani...*, nr 323.

²⁵ *Two Thousand Years of Pilgrimage to the Holy Land*, red. D. Hadary-Salomon, Petah Tiqva 1999, s. 148.

²⁶ „Hogget” – pismo mniejszej rangi niż „firman”. Odnosiło się do kwestii dyspozycyjnych.

²⁷ *Catalogo dei Firmani...*, nr 329.

²⁸ A. Giannini, *dz. cyt.*, s. 569.

²⁹ *Catalogo dei Firmani...*, nr 378–379.

³⁰ *Breve Relatione dell'interessi de'Santi Luoghi (1632–1661)*, [w:] *La questione de'Luoghi Santi nel periodo degli ani 1620–1638. Nuovi documenti dall'incarto*

Fala uzurpacji ze strony Greków nabrała na sile, gdy na patriarchę powołano Dozyteusza (1669–1707). W czasie sprawowania swojego urzędu dokładał on wszelkich starań, aby łacinnicy utracili swoje dotychczasowe wpływy w Ziemi Świątej³¹. Podobnie jak w I poł. XVII w. treść żądań miała podstawę w pismach dwóch kalifów: Omara (638) i Mua'wiji (680) oraz w opierających się na nich rzekomych nadaniach z XV i XVI w. Należy podkreślić, że w II poł. XVII w. zabiegi Greków w celu pozyskania wyłącznego dostępu do miejsc świętych przebiegały prężniej, aniżeli za czasów patriarchy Teofanesa. Tę trudną sytuację Kustodii ukazano w pismach kustoszy Ziemi Świątej oraz w opisach pielgrzymich³². Przykładowo Tomasz Młodzianowski SJ w swojej relacji z pobytu w Ziemi Świątej z II poł. XVII w. podał niektóre wiadomości dotyczące następujących miejsc świętych:

– „do Greków należy góra Kalwaryjska, acz i ta przed tym do nas Katolików należała, do ormianów [należy – O.L.] miejsce znalezienia Krzyża Ś[więtego – O.L.]³³”;

– „miejsce grobu Pana Jezusowego, do Katolików [jeszcze – O.L.] należy³⁴”;

– „wydarli nam [tj. minorytom – O.L.] Grecy i Kościół [betlejemski – O.L.] i Staienkę Pana Jezusowa, łożywszy na to wielkie pieniądze, i modlićci się nam tam dopuszczają, ale Mszy Świątej odprawować bronili zawsze i bronią³⁵”.

Mimo trudności, franciszkanie nieustannie bronili swojego stanu posiadania w Ziemi Świątej. Akty kapitulacyjne z 25 maja i 12 października 1673 r. oraz dwa „hoggety” z 10 grudnia 1673 r. i 5 września 1675 r. stwierdzały, że minoryci byli prawnym opiekunami miejsc świętych „da

dell'ambasciatore Filippo de Harlay, conte di Cési, oprac. G. Golubovich, „Archivum Franciscanum Historicum”, 14 (1921), s. 497.

³¹ L. Iriarte, *Historia franciszkanizmu*, tłum. S. Kafel, A. Zębik, K. Kulińska, Kraków 1998, s. 341.

³² Autor artykułu zamierza kolejną publikację poświęcić korespondencji między Kustodią Ziemi Świątej a władzami w Rzeczypospolitej z lat 1671–1699.

³³ T. Młodzianowski, *Kazania i homilie na niedziele doroczne, także święta uroczystsze [...]: napisane, zebrane, na cztery tomy rozłożone [...]*, t. 3, Poznań 1681, s. 510.

³⁴ Tamże, s. 511.

³⁵ Tamże, t. 4, s. 341.

tempo antico”³⁶. Dodatkowo w ostatnim z dokumentów poruszono następujące kwestie:

- zatwierdzono wcześniejsze prawo do opieki minorytów nad bazyliką grobu Pańskiego;
- nadzór nad Skałą Namaszczenia mogą sprawować tylko franciszkanie;
- żaden inny obrządek nie może posiadać w sanktuarium przedmiotów przeznaczonych do kultu np. obrazu;
- zdefiniowano, że pod opieką braci mniejszych w *Sepulchrum Domini* może znajdować się 18 lamp;
- ład i porządek w sanktuarium mogą utrzymać jedynie łacinnicy³⁷.

Prawosławny patriarcha Jerozolimy Dozyteusz nie zaakceptował powyższych postanowień. W listopadzie 1675 r. uzyskał od sułtana Mehmeda IV (1648–1687) przywilej, w którym stwierdzono, że nadzór nad Grobem Pańskim mogli sprawować tylko Grecy³⁸. Należy pamiętać, że patriarcha nie otrzymał go za darmo, musiał w zmian przekazać władzom tureckim 1000 piastrow na rzecz meczetu Ahmeda³⁹. Niedługo po wystawieniu tegoż dokumentu, 25 stycznia 1676 r. mnisi greccy usunęli lampki książąt chrześcijańskich oraz ozdoby, tapety i inne rzeczy należące do łacinników⁴⁰, nawet obraz przedstawiający zmar-

³⁶ *Catalogo dei Firmani...*, nr 479; 485; 487; 531.

³⁷ Jeszcze w I poł. XVII w. „(...) każda nacja ma tam swego zakrystiana, który zamiat, ściiera kurze, czyści, zapala znicze, pali kadzidło i odprawia liturgię. Każda nacja ma też swego tłumacza”, zob. Z. „zapisów podróży” *Symeona Lehacego*, wybór i tłum. Z. K o ś c i ó w, Warszawa 1991, s. 38.

³⁸ D. B a l d i, *La Questione di Luoghi Santi e la Custodia Francescana*, „Studi Francescani”, t. 19 (1947), nr 1–2, s. 25.

³⁹ A. G i a n n i n i, dz. cyt., s. 569.

⁴⁰ *Acta S. Congregationis de Propaganda Fidei pro Terra Sancta*, t. 1: 1622–1720 (dalej: *Acta 1*), wyd. L. L e m m e n s, Quaracchi 1921, s. 229; L. L e m m e n s, *Collectanea Terrae Sanctae ex Archivo Hierosolymitano deprompta*, Quaracchi 1933, s. 30. O powyższym wydarzeniu wspomniał także gwardian franciszkański na górze Syjon o. Tomasz z Caltagirone w liście do wojewody chełmińskiego, posła do Wysokiej Porty Jana Gnińskiego, Jerozolima [?] 1678 r., zob. *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego*, wyd. F. Pułaski, Warszawa 1905, s. 307.

twychwstanie⁴¹. Ponadto, przedmioty te oczyścili gorącą wodą z mydłem, gdyż uznali, że franciszkanie nienależycie opiekowali się bazyliką Grobu Pańskiego. Oskarżyli minorytów, iż „(...) zabrudzili i sprofanowali ołtarze, gdzie eucharystię sprawowali ich księża”⁴².

Wobec zaistniałego stanu rzeczy interweniował ambasador francuski. Domagał się, żeby Wysoka Porta upewniła się, na ile zasadne były spory między łacinnikami a Grekami w kwestii trzymania *prea-dominium* nad poszczególnymi *loca sancta*. „Sublime Porta” zauważyła, że prawosławni Grecy poprzez fałszowanie licznych dokumentów i pism, dopominali się przejęcia opieki nad sanktuariami. Co więcej, nie było prawomocnego dekretu, który przypisywałby nadzór Greków nad miejscami świętymi. Ostatecznie władze tureckie stwierdziły, że *modus vivendi* prawosławnych w celu pozyskania *praedominium* nad franciszkanami stanowił akt uzurpacji, wsparty okazałymi sumami pieniężnymi⁴³. Na podstawie dokumentów rozpatrzonych przez Wysoką Portę 23 kwietnia 1690 r. opublikowano „firman”, na mocy którego restytuowano minorytom Święty Grób, dwie kopuły (mniejszą i większą), połowę Kalwarii, 7 łuków NMP, Skalę Namaszczenia, miejsce znalezienia Krzyża Świętego, bazylikę Narodzenia Pańskiego w Betlejem, Grotę Narodzenia, wraz z kluczami do trzech jej drzwi oraz przyznano swobodny dostęp do ogrodów betlejemskich⁴⁴. Dekret ten był na tyle istotny, że stanowił załącznik późniejszych traktatów pokojowych między państwami chrześcijańskimi a Turcją⁴⁵. Z powodu zwrotu miejsc świętych 29 czerwca w uroczystość świętych apostołów Piotra i Pawła łacinnicy odprawili w Grobie Świętym mszę świętą pontyfikalną z procesją „(...) ku zdziwieniu wszystkich narodów i umartwieniu Greków”⁴⁶.

Odnośnie do lamp ufundowanych przez książąt chrześcijańskich warto wiedzieć, że w 1656 r. niemiecki kapucyn Ignacy Egg w środku *Se-*

⁴¹ Przepuszczalnie dzieło to namalował w 1612 r. czeski malarz Jan Drohotemski, zob. N. G o l i c h o w s k i, *Ze Ziemi Świętej. Szlachta, lud i polskie pamiątki w Palestynie*, „Tygodnik Katolicki”, nr 14 (1892), s. 108.

⁴² *Acta I*, s. 230.

⁴³ A. G i a n n i n i, *dz. cyt.*, s. 569.

⁴⁴ *Catalogo dei Firmani...*, nr 666.

⁴⁵ A. S. J a s i ń s k i, *Franciszkańska obecność w Ziemi Świętej w kontekście polityki międzynarodowej (1516–1856)*, „Quaestiones Selectae”, t. 12 (2001), s. 53.

⁴⁶ *Acta I*, nr 240, s. 282.

pulchrum Domini widział 39 srebrnych lamp, które ofiarowali książęta i możni⁴⁷. Rok później tj. w 1657 r. polski jezuita Tomasz Młodzianowski zauważył, że wewnątrz grobu Chrystusa „(...) pali się [...] zawsze czterdzieści i ośm lamp, w pośrodku jest lampa cesarza chrześcijańskiego Ferdynanda III, wszystkie są tylko srebrne; bo się boją, aby złoto większej pokusy Turkom nie uczyniło, wszakże przecię na lampie cesarki to słowo F., które znaczy Ferdinandus, jest wyrobione z diamentów, a III, to jest trzeci z rubinów, pobok są lampy króla Francuskiego, Hiszpańskiego, cara moskiewskiego, i gospodarów innych Panów, tylko samej polskiej lampy nie masz; była tam lampa Radziwiłłowska, ale ją zdjęto już było”⁴⁸. Około 1670 r. niemiecki pielgrzym Franciszek Ferdynand von Troilo odnotował ich 60. Przy czym, zaznaczył, że ufundowali je cesarz Leopold, król Francji Ludwik XIV i Hiszpanii Filip oraz osoby pochodzące z wyższych sfer społecznych⁴⁹. We wrześniu 1675 r. pielgrzym z Lidzbarka Warmińskiego Otto Fredrich von der Groeben widział 36 srebrnych lamp – ofiarowali je m.in. cesarz, król Francji i Hiszpanii, a także ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”⁵⁰.

Jak widać, życie codzienne franciszkanów w Ziemi Świętej było naczaczone licznymi przeciwnościami. Oprócz wyżej wymienionych dochodziły również inne problemy: kolejni zarządcy nakładali wysokie podatki i prześladowali duchownych katolickich. Ucisk był spowodowany faktem, iż łacinnicy należeli do stronników Zachodu, a więc obozu wrogiemu Imperium Osmańskiemu oraz ingerencją najbliższego otoczenia władcy tureckiego tj. matki i żony w jego postanowienia⁵¹.

⁴⁷ I. E g g s, *Neue Jerosolymitanische Pilger-fahrt*, Constantz am Bodense 1664, s. 99.

⁴⁸ T. M ł o d z i a n o w s k i, dz. cyt., t. 3, s. 510–511; *Navis peregrinorum: ein Pilgerverzeichniss aus Jerusalem von 1561 bis 1695: mit Angaben über Pilger aus Deutschland, England, Frankreich, Italien und den Niederlanden, sowie aus anderen europäischen und aussereuropäischen Ländern*, wyd. B. Z i m o l o n g, Köln 1938, s. 75.

⁴⁹ F. F. v o n T r o i l o, *Orientalische Reise Beschreibung*, Dresden 1733, s. 288.

⁵⁰ *Des Herrn Otto Fredrich von der Groeben Orientalische Reisebeschreibung*, wyd. D. L. W e d e l, Danzig 1779, s. 106; *Navis peregrinorum...*, s. 95.

⁵¹ A. G i a n n i n i, dz. cyt., s. 567; J. R e y c h m a n, *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 84; A. F l i s, B. K o w a l s k a, *Zapomniani bracia: ginący świat chrześcijan Bliskiego Wschodu*, Kraków 2003, s. 39; Y. L a c o s t e, *Geopolityka Śródziemnomorza*, tłum. R. S t r y j e w s k i, Warszawa 2010, s. 268; M. C. P a c z k o w s k i, *Dyplomacja i religia. Zakonnicy franciszkańscy u sultanów w Stambule*, „Studia Gdańskie”, t. 39 (2016), s. 133.

Zaistniałe trudności występują w wielu dokumentach wystawionych przez władców tureckich⁵². Opublikowane pisma uprawniały do podjęcia szeregu prac renowacyjnych w miejscach świętych. Sędzia jerozolimski tzw. „kadi” wspierał niekiedy zakonników w tych dążeniach. Ponadto upoważniały do przeprowadzenia zmian w poszczególnych konwentach np. możliwości otwierania niektórych okien w klasztorze *San Salvatoris*⁵³. Określały także liczbę zakonników łacińskich w Jerozolimie, nakażywały, aby zakonnicy bez przeszkód ze strony innych obrządków mogli sprawować posługę duchową w miejscach świętych, potwierdzały prawną przynależność franciszkanów do określonych miejsc świętych w Ziemi Świętej, zezwalały na zakup dodatkowych pomieszczeń i terenów, pozwalały braciom gromadzić żywność oraz wytwarzać wino, rozstrzygały zatargi i spory pomiędzy danymi obrządkami chrześcijańskimi i decydowały, któremu wyznaniu należy przyznać *praedominium*.

W niektórych przypadkach przed podjęciem decyzji o wydaniu „firmanu” lub „hoggetu” na dokonanie stosownych zmian należało zapoznać się z sytuacją panującą w danym sanktuarium. Na przykład ambasador polski Hieronim Radziejowski⁵⁴, przebywający z misją dyplomatyczną w Adrianopolu w 1667 r., upraszał Wysoką Portę o możliwość wstawienia nowej belki w sanktuarium Grobu Pańskiego, gdyż obecna mogła przyczynić się do zniszczenia kopuły *Anastasis*. Z jego inicjatywy 20 sierpnia tegoż roku wystawiono „firman” dotyczący tej sprawy. Nim jednak wydano ową dyspozycję, w bazylice należało przeprowadzić wizytację, aby upewnić się czy taka renowacja jest konieczna⁵⁵.

Mimo przeciwności franciszkanie pozostawali, na ile było to możliwe na straży miejsc świętych, wszelako ich liczba począwszy od 1656 r. nieprzerwanie zwiększała się. W tym roku odnotowano, że w Kustodii Ziemi Świętej przebywało 51 braci⁵⁶, natomiast dwa lata później było ich już 80⁵⁷. W 1680 r. na terenie Ziemi Świętej mieszkało 112 braci⁵⁸, w 1682 r. – 150⁵⁹, a około 1700 r. – 201⁶⁰.

⁵² *Catalogo dei Firmani...*, nr 359–724.

⁵³ Tamże, nr 377.

⁵⁴ J. S. Łątk a, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i w Republice Turcji*, wyd. 2, uzupeł. i popr., Kraków 2015, s. 339–340.

⁵⁵ Tamże, nr 449.

⁵⁶ *Acta I*, s. 370–373.

⁵⁷ A. A r c e, *Miscelánea de Tierra Santa*, t. 2, Jerusalem 1973, s. 64–73.

⁵⁸ *Acta I*, s. 374–377.

Z powodu zwiększającej się liczby łacinników w Ziemi Świętej w 1675 r. Grecy dopominali się od Wysokiej Porty wydania decyzji o ograniczeniu liczby franciszkanów w Jerozolimie. 23 kwietnia 1678 r. władze w Stambule wydały w tej sprawie specjalny „firman”, w którym określono, że w Jerozolimie mogło przebywać 60 zakonników łacińskich i więcej. Faktycznie w klasztorze Najświętszego Zbawiciela był ich 40–50, w bazylice Grobu Pańskiego – 15, w Betlejem – 25⁶¹, zaś w Ain-Karem – około 7⁶². Ponadto według dokumentu, prawosławni nie powinni utrudniać franciszkanom sprawowania posługi duchowej w miejscach świętych⁶³. Trzeba dodać, że oprócz franciszkanów nadzór nad Grobem Pańskim sprawowało 20 greckich i 10 armeńskich mnichów⁶⁴.

W całościowym omówieniu działalności minorytów w Ziemi Świętej nie można pominąć ich zaangażowania na rzecz tamtejszych wspólnot katolickich. Zestawienie w tabeli nr 1 przedstawia liczbę katolików zamieszkujących Jerozolimę, Betlejem, Nazaret, Ain Karem oraz Ramłę w II poł. XVII w.

Według obliczeń Odeda Periego w 1691 r. w Jerozolimie żyło 2 800 chrześcijan różnych obrządków: Peri podał dokładnie liczby wyznawców poszczególnych rytów: Grecy prawosławni – 1 638, Ormianie – 640, Koptowie – 113, Syryjczycy jakobici – 180, Maronici – 166, Katolicy – 54, Nestorianie – 9⁶⁵. Natomiast Betlejem zamieszkiwało 650 chrześcijan rozmaitych wyznań⁶⁶.

⁵⁹ A. A r c e, *dz. cyt.*, s. 282.

⁶⁰ N. S. K l i m a s, *Historia Archiwum Kustodii Ziemi Świętej*, „W Nurcie Franciszkańskim”, nr 21 (2014), s. 82.

⁶¹ Powyższą informację autor artykułu uzyskał dzięki uprzejmości archiwisty Kustodii Ziemi Świętej o. Narcyza Klimasa.

⁶² F. F. v o n T r o i l o, *dz. cyt.*, s. 142; 213; 549; *Des Herrn...*, s. 93; *Catalogo dei Firmani...*, nr 484; 490.

⁶³ *Catalogo dei Firmani...*, nr 570.

⁶⁴ *Des Herrn...*, s. 93.

⁶⁵ O. P e r i, *Christianity under Islam in Jerusalem: The Questions of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden 2001, s. 20.

⁶⁶ Tamże, s. 16.

Tab. 1. Liczba katolików zamieszkujących Jerozolimę, Betlejem, Nazaret, Ain Karem oraz Ramlę w II poł. XVII w.

rok	1664 ⁶⁷	1666 ⁶⁸	1669 ⁶⁹	1678 ⁷⁰	1691 ⁷¹	1699 ⁷²
Jerozolima	68	74		200	297	
Betlejem	128	148		300	395	
Nazaret	24				24	64
Ain Karem			45			
Ramla			44			

Pośród licznych działań duszpasterskich podejmowanych przez minorytów w II poł. XVII w. nie można pominąć wspomaganie przez braci tych, którzy znaleźli się w niewoli tureckiej, odstąpili od wiary katolickiej albo pojednali się z Kościołem. Szczególnym wyzwaniem dla franciszkanów stanowili ci, z chrześcijan, którzy przeszli na islam, ponieważ oprócz wykupu, troszczyli się także o nawracanie dawnych jeńców muzułmańskich. Pieniądze na uwolnienie przebywających w niewoli tureckiej zbierała Kustodia albo specjalnie do tego powołany zakon trynitarzy⁷³. Po wykupieniu niewolników, bracia mniejsi wyprawiali ich na powrót do ojczyzny, zapewniając im niezbędne środki⁷⁴. Warto dodać, że w pierwszym roku posługi o. Franciszka Rhini z Polizio tj. w 1664 r. do jedności kościelnej powróciły 32 osoby, które

⁶⁷ D. L. Chrupcała, *Betlejem kolebka Mesjasza: misterium i tradycje narodzenia Jezusa*, Kraków 2003, s. 212; J. Kościukiewicz, A. K. Dudek, *Bracia mniejsi, franciszkanie, „bracia od sznurka” w Ziemi Świętej: krótka historia*, Kłodzko–Prudnik–Monte Tabor 2012, s. 40; N. Klimas, *Franciszkanie w Nazarecie*, „Ziemia Święta”, nr 4 (2019), s. 44.

⁶⁸ *Acta I*, s. 86.

⁶⁹ N. Golichowski, *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, [b.m.d.w.], rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP–k–93, t. 1, s. 265.

⁷⁰ L. Lemmens, dz. cyt., s. 86.

⁷¹ *Acta I*, nr 274, s. 288; *W miejscach świętych: Nazaret*, red. E. Allia i in., tłum. z jęz. włoskiego M. Paczkowski OFM, Jerozolima 1995, s. 97.

⁷² N. Klimas, *Franciszkanie...*, s. 44.

⁷³ O. Lenczewski, *Wybrane opisy Ziemi Świętej w relacjach polskich pielgrzymów od XV do XVII w.*, s. 66.

⁷⁴ S. A. Krowin, *Stosunki Polski z Ziemią Świętą*, Warszawa 1958, s. 153.

wcześniej porzuciły katolicyzm⁷⁵. Więcej danych na temat „riconciliati” czy „rinnegati” można znaleźć w księgach pt.: *Registro delle conversioni al Cattolicesimo* oraz *Registro dei riconciliati e di Convertiti alla Santa Fede Cattolica*⁷⁶.

Koleją problemem, z jakim franciszkanie spotkali się w Ziemi Świętej było wprowadzenie przez władze tureckie ograniczenia związanego ze spożywaniem wina. Dla minoritytów zakaz ten w praktyce uniemożliwiał sprawowanie mszy świętej. Niekiedy Wysoka Porta za specjalną opłatą anulowała wcześniejsze postanowienie i wydawała w tej kwestii stosowne zezwolenie. W pierwszym z nich z 21 lutego 1651 r. zezwolono franciszkanom na sprawowanie Najświętszej Ofiary przy ołtarzu w Grocie Pojmania Jezusa w Dolinie Cedronu⁷⁷. Kolejne przywileje z 8 grudnia 1665 r. i 18 sierpnia 1671 r. zezwalały franciszkanom na posiadanie i wytwarzanie wina⁷⁸. Na mocy „hoggetu” z 10 grudnia 1673 r. zabroniono braciom mniejszym celebrowania liturgii w bazylice Grobu Pańskiego⁷⁹. Prawdopodobnie zakaz ten dotyczył także bazyliki Narodzenia w Betlejem, sanktuarium NMP w Dolinie Cedronu, Góry Oliwnej, grobu Łazarza w Betanii, góry Syjon i bazyliki św. Jana Chrzciciela w Ain Karem, skoro już 8 sierpnia 1680 r. władze tureckie przywracają w tych miejscach możliwość sprawowania kultu⁸⁰. Z wyżej wymienionych postanowień mogłoby wynikać, że jedynym miejscem, w którym bracia mniejsi mogli bezproblemowo odprawiać mszę świętą była Grota Getsemani.

W tym okresie franciszkanom udało się doprowadzić do zniesienia zakazów wprowadzonych przez wyznania religijne bądź władze cywilne. Dzięki temu minorityci na nowo mogli odbywać procesje Niedzieli Palmowej lub doroczne pielgrzymki do pobliskich sanktuariów⁸¹. Aby nie dopuścić do kolejnych zmian, Wysoka Porta opublikowała stosowne

⁷⁵ *Acta I*, nr 181, s. 199.

⁷⁶ *L'archivio storico della Custodia di Terra Santa (1230–1970)*, t. 2, red. A. Maia-relli, Milano 2012, s. 437–440.

⁷⁷ J. Eggs, *dz. cyt.*, s. 71; F. F. von Troilo, *dz. cyt.*, s. 288, 342; *Catalogo dei Firmani...*, nr 369.

⁷⁸ *Catalogo dei Firmani...*, nr 438, 466.

⁷⁹ Tamże, nr 487.

⁸⁰ Tamże, nr 606.

⁸¹ A. Warot, *Franciszkanie w Ziemi Świętej: wiek XVI i XVII*, „Ziemia Święta”, nr 1 (1996), s. 8; D. L. Chrupcała, *Nazaret kwiat Galilei: uvertura misji Jezusa*, Kraków 2005, s. 199.

dokumenty. W jednym z nich stwierdzono, iż przełożony zakonników franciszkańskich mógł podczas procesji w Niedzielę Palmową bez przeszkód objechać na osie Jerozolimę na pamiątkę wjazdu Chrystusa do Świętego Miasta, jednakże bez zbierania ofiar⁸².

Nabywanie miejsc świętych

Pomimo szeregu przeciwności Kustodia odniosła w II poł. XVII w. pewne osiągnięcia: udało się jej pozyskać miejsca święte, o które zabiegała przez wiele lat. Należały do nich następujące *loca*: kościoły św. Jana Chrzciciela i Nawiedzenia św. Elżbiety w Ain Karem, *Annuntiationis* NMP w Nazarecie oraz Getsemani.

Pierwsze dane dotyczące prawa własności Kustodii do sanktuarium św. Jana w Ain Karem odnoszą się do XV wieku. Wiadomo też, że w 1579 r. franciszkanie byli w posiadaniu fragmentów kościoła i dokonali jego odbudowy. Dalszą obecność minoritytów w tym miejscu zakłócili muzułmanie z Maghrebu, którzy zamienili sanktuarium w stajnię dla zwierząt. Zmianę motywowali zakładając, że teren świątyni należał do „wakf”⁸³ Ebi Medin, którą miał nadać im sułtan An-Nasir Muhammad w 1300 r. W związku z tym do sprzedaży tegoż *locus* mogło dojść wyłącznie po uprzednim otrzymaniu zgody od zwierzchnika murgrabinów⁸⁴. Wspomniany teren Kustodia odzyskała dopiero w 1621 r. oraz za pewną opłatą zakupiła pozostałości kościoła. Kustosz Ziemi Świętej o. Tomasz Obicini z Novary (1620–1622)⁸⁵ nie mógł od razu podjąć się prac renowacyjnych w sanktuarium. Sposobność tę należało otrzymać za sprawą dokumentu sułtańskiego. „Firman” w tej kwestii opublikowano 28 marca 1622 r. Potwierdzono w nim, że świątynia przynależy do franciszkanów „da tempo antico”⁸⁶. Dzięki decyzji władz tureckich o. Tomasz mógł przeprowadzić w niej następujące prace:

⁸² *Catalogo dei Firmani...*, nr 374.

⁸³ „Wakf” to fundacja religijna przekazywana przez pobożnych muzułmanów na rzecz innych wyznawców Allaha, zob. J. D a n e c k i, *Kultura islamu: słownik*, Warszawa 1997, s. 197.

⁸⁴ B. T a l a t i n i a n, *Santuari di Terra Santa in Possesso dei Francescani*, Jerusalem 2002, s. 47.

⁸⁵ G. G o l u b o v i c h, *dz. cyt.*, s. 70.

⁸⁶ *Catalogo dei Firmani...*, nr 267.

– w miejscu, gdzie obecnie znajduje się Grota Narodzenia, czyli tzw. część domu Zachariasza polecił umieścić gwiazdę z napisem: *Hic precursor Domini natus est*;

– zbudował trzy kaplice pw. św. Jana Chrzciciela, Zachariasza i św. Elżbiety;

– usytuował w sanktuarium lampki i świeczniki;

– postarał się, aby kościół posiadał solidne drzwi.

Pomimo przeprowadzonych zmian, w dalszym ciągu podważano prawa własności braci do sanktuarium. Przywódca muzułmanów z Maroka oskarżył franciszkanów, że pieniądze przekazane przez zakonników nie zostały przekazane w całości według wcześniejszych ustaleń. W rzeczywistości z 1500 piastrów przekazanych tłumaczowi, jedynie 500 zostało oddane murgrabinom, zaś reszta została skradziona przez Andrea di Leone. Przełożony murgrabinów (nie wiedząc o kradzieży), po otrzymaniu 1/3 zapłaty posądził łacinników o oszustwo oraz zgłosił, że przetrzymywali w kościele drogocenne przedmioty. Sytuacja ta sprawiła, że Kustodia musiała ponownie ubiegać się o nabycie sanktuarium. Niestety, po raz drugi pieniądze przeznaczone na zakup kościoła, nie dotarły do rąk władz jerozolimskich oraz do zwierzchnika murgrabinów – ponownie przejął je tłumacz. Tym samym władze cywilne zwlekały z decyzją przekazania sanktuarium pod opiekę braci mniejszych⁸⁷. W wyniku nieotrzymania należności, „kadi” z Jeruzolimy na prośbę muzułmanów z Maroka zarządził, aby zamknięto bramy sanktuarium i nałożono na braci trybut, w przypadku gdyby chcieli odwiedzić to miejsce. Nieciekawe relacje murgrabinów z minorytami zrodziły kolejne pomówienia. Ich zarządca oskarżył franciszkanów, że naruszyli oni stan pieczęci, która ryglowała im dostęp do świątyni. Gubernator Jeruzolimy uznał tę insynuację za nieprawdziwą. Wobec tego zezwolił braciom na udawanie się do Ain Karem w celach religijnych. Na wieść o tym dowódca murgrabinów uprosił Wysoką Portę o wystawienie dokumentu, który zarządziłby oddanie sanktuarium w ręce muzułmanów z Afryki Północnej. Dekret sułtański wydano 18 maja 1624 roku⁸⁸. W oparciu o niego usunięto drzwi kościoła –

⁸⁷ B. T a l a t i n i a n, *dz. cyt.*, s. 48.

⁸⁸ *Catalogo dei Firmani...*, nr 284.

w ten sposób świątynia na nowo została zamieniona w stajnię dla zwierząt. Taki stan trwał aż do 1679 r.

Kustodia Ziemi Świętej straciła całą gotówkę przeznaczoną na pozyskanie Ain Karem: 23 519 piasstrów, 19 midini, 313 zwojów jedwabiu i 110 zwojów bawełny oraz pieniądze pochodzące z procentów od pożyczonych sum pieniężnych⁸⁹.

Nieudane próby przejścia sanktuarium przez braci spowodowały, że sprawą tą zainteresowała się Francja. W 1673 r., dzięki wstawienictwu ambasadora markiza Charlesa di Nointela władze sułtańskie, wprawdzie nie potwierdziły dawnych praw własności franciszkanów do sanktuarium, lecz zezwoliły im na przeprowadzenie renowacji niektórych miejsc w konwencie. 28 kwietnia 1674 r. kustosz Ziemi Świętej o. Klaudiusz z Lodi (1673–1674)⁹⁰ objął w posiadanie kościół oraz odśpiewał mszę świętą, w której wraz z diakonem i subdiakonem uczestniczyli ojcowie i bracia jezuici, ambasador markiz di Nointel, za którego pośrednictwem Wysoka Porta przekazała sanktuarium Kustodii. Wkrótce rozpoczęto renowację połączonej kopuły. Kustodia zebrała na ten cel 23 519 piasstrów.

Muzułmanie z Maroka nie uznali sułtańskich rozporządzeń. Chcąc rozstrzygnąć kwestię posiadania sanktuarium św. Jana w Ain Karem, udali się przed trybunał jerozolimski. Tamtejszym władzom przedstawili rzekome dokumenty potwierdzające „wakf”. W celu rozpatrzenia autentyczności owych donacji przed trybunałem stawił się prokurator Ziemi Świętej o. Dominik wraz z tłumaczem. Po przeanalizowaniu dokumentów, stwierdzono, że muzułmański testament był falsyfikatem sporządzonym wiele lat po wybudowaniu samej bazyliki w Ain Karem. Pogląd ten zaakceptowali również zasiadający w trybunale mieszkańcy wioski.

Nawiązując do „firmanu” z 1624 r., 14 kwietnia 1676 r. wydano kolejny dokument, w którym wyraźnie stwierdzono, że żądania murgrabinów nie miały oparcia w żadnych zachowanych aktach przedstawionych władzom jerozolimskim. Kościół wraz z przyległymi do niego terenami znajdował się w rękach minorytów „da tempo antico”⁹¹. Dokument wystawiony przez „Sublime Porta” nie powstrzymał

⁸⁹ B. T a l a t i n i a n, *dz. cyt.*, s. 49.

⁹⁰ G. G o l u b o v i c h, *dz. cyt.*, s. 81–82.

⁹¹ *Catalogo dei Firmani...*, nr 542.

muzułmanów z Magrebu od dalszych roszczeń. Wobec zaistniałego stanu rzeczy kustosz Ziemi Świętej o. Pier-Marino Sormanni (1678–1682)⁹² wystarał się u sułtana Mehmeda IV, aby ten zezwolił franciszkanom na sprawowanie posługi w sanktuarium bez przeszkód ze strony murgrabinów⁹³. „Firman” dotyczący tejże sprawy wystawiono 11 kwietnia 1679 r. Część muzułmanów z Afryki Północnej nie zaakceptowała tej decyzji, gdyż w dalszym ciągu podtrzymywali stanowisko, że sanktuarium obejmowało także „wakf”. Finalnie w 1690 r. odstąpili od swoich roszczeń oraz przyznali, że nigdy nie posiadali żadnego prawomocnego dokumentu potwierdzającego ich nadanie⁹⁴.

Po definitywnym nabyciu sanktuarium Kustodia Ziemi Świętej otrzymała od Wysokiej Porty 106 dokumentów zezwalających na przeprowadzenie zmian w klasztorze i w konwencie, na zakup terenów wokół sanktuarium, na pozyskanie odpowiednich pomieszczeń, a także potwierdzających dawne prawo własności franciszkanów do sanktuarium w Ain Karem oraz negocjujące rzekome żądania muzułmanów z Maroka⁹⁵.

Oprócz wspomnianego *locus* minoryci zabiegali także o nabycie ruin sanktuarium Nawiedzenia św. Elżbiety w Ain Karem. W jednej z zachowanych XVI-wiecznych relacji pielgrzymich podano, że miejsce to pozostawało opuszczone, a kościół przeznaczono na stajnię dla zwierząt⁹⁶. Około 1670 r. budowla była na tyle zrujnowana, że pod ziemią znajdowały się jedynie pozostałości niewielkiej kapliczki⁹⁷. W październiku 1679 r. właścicielami fragmentów murów kościoła i terenów do niego przyległych stali się franciszkanie⁹⁸. Kustodia przeznaczyła na ten cel 527 piastrow⁹⁹.

Przypuszczalnie bracia mniejsi długo zwlekali z podjęciem prac remontowych, ponieważ w 1697 r. jedynym miejscem godnym zainte-

⁹² Tamże, s. 83.

⁹³ Tamże, nr 583.

⁹⁴ B. T a l a t i n i a n, *dz. cyt.*, s. 50.

⁹⁵ *Catalogo dei Firmani...*, nr 492–495, 497, 500, 507–529, 532–533, 535–544, 548–552, 561–568, 577–581, 583–584, 587, 594–599, 604, 606, 619, 621, 625, 628–629, 631, 649, 679–680, 684–689, 692, 695–696, 701, 703.

⁹⁶ *Lupold von Wedel's Beschreibung seiner Reisen und Kriegserlebnisse 1561–1606*, wyd. M. B ä r, Stettin 1895, s. 120.

⁹⁷ F. F. v o n T r o i l o, *dz. cyt.*, s. 434.

⁹⁸ *Catalogo dei Firmani...*, nr 588–589.

⁹⁹ B. T a l a t i n i a n, *dz. cyt.*, s. 51.

resowania pielgrzymów była pobliska grotta, gdzie prawdopodobnie doszło do spotkania Maryi i Elżbiety (Łk 1, 46)¹⁰⁰.

Inne *locus*, które Kustodia starała się pozyskać w II poł. XVII w. był Ogród Oliwny. Pierwsze dane dotyczące obecności franciszkanów w tym miejscu odnoszą się do XIV w. – wówczas łacinnicy nabyli Grotę Getsemani¹⁰¹. Jednak na prawne przejęcie Ogrójca minoryci musieli czekać aż do 12 maja 1681 r. – do tego bowiem czasu ogród obejmował również „wakf”¹⁰². Po tym czasie Getsemani kupili dwaj bracia z Sarajewa, którzy przybyli do Ziemi Świętej w towarzystwie zakonnika z tutejszego konwentu. Wartość nabycia ogrodu wyniosła 75 węgierskich złotych monet (każda ważyła 3, 5 grama) oraz innych kosztowności¹⁰³.

Transakcja ta jednak nie spowodowała, że całe Getsemani znalazło się w rękach minorytów – w jej zakres nie wchodził teren leżący na wschód od podziemnego sanktuarium NMP w Dolinie Cedronu. Nabycie tego obszaru powiodło się dopiero w 1684 r. Kustodia przeznaczyła na ten cel 85 piasstrów¹⁰⁴. Tym samym franciszkanie stali się prawnymi opiekunami Ogrójca.

Kolejnym *locus*, o które bracia mniejsi zabiegali począwszy od 1620 r. była grotta *Annuntiationis* NMP w Nazarecie. W II poł. XVII w. łacinnicy podjęli starania o jej pozyskanie. Po zakupie terenu, na miejscu dawnego sanktuarium Zwiastowana NMP, które niejednokrotnie było rabowane i niszczone, w 1683 r. wzniesli niewielki kościółek¹⁰⁵. Często chrześcijanie oraz bracia posługujący w miasteczku byli prześladowani przez Arabów, którzy sprawowali wówczas kontrolę nad Galileją¹⁰⁶. Dlatego też ich liczba mogła się zmieniać. Z relacji Henryego Maundrella, który odwiedził Ziemię Świętą w 1697 r. wynika, że „(...) 7 lub 8 łacińskich ojców przebywało w zamknięciu”¹⁰⁷. Aby zapobiec dalszym szykanom łacinnicy od 1697 r. starali się o uzyskanie

¹⁰⁰ H. Maundrell, *A Journey from Aleppo to Jerusalem at Easter A. S. 1697*, wyd. S. G. Simpkins, Boston 1836, s. 157.

¹⁰¹ P. Pizaballa, *La Presenza Francescana in Terra Santa*, Jerusalem 2005, s. 40.

¹⁰² Jego przynależność do „wakf” potwierdza np. „hogget-sentenza” z 24 sierpnia 1662 r., zob. *Catalogo dei Firmani...*, nr 419.

¹⁰³ B. Talatinian, *dz. cyt.*, s. 32.

¹⁰⁴ *Catalogo dei Firmani...*, nr 617, 630.

¹⁰⁵ L. Górniewski, *Pierwsza pielgrzymka zmartwychwstałej Polski do Ziemi Świętej*, Grudziądz 1931, s. 109.

¹⁰⁶ H. Maundrell, *dz. cyt.*, s. 191.

¹⁰⁷ Tamże.

pełnego prawa własności do Nazaretu¹⁰⁸. Akt legalny otrzymali w 1700 roku¹⁰⁹. Od tej pory gwardian franciszkański był zobligowany do płacenia podatków od posiadłości i liczby nazaretańskich chrześcijan¹¹⁰.

Poza tym minoryci w 1654 r. osiedli się w Jaffie¹¹¹. W 1678 r. odkupili od Turków miejsce, w którym, według tradycji Pan Jezus wskrzesił młodzieńca z Naim¹¹². W 1686 r. pozyskali kaplicę Matki Boskiej Bolesnej, która po dziś dzień znajduje się w przedsiönku wejścia do bazyliki Grobu Pańskiego¹¹³.

Podsumowanie

„Firman” z 1690 r. przyznawał minorytom na nowo utracone przez nich sanktuaria, ale nie zabezpieczał ich przed prześladowaniami ze strony Turków¹¹⁴. Powyższy dokument w 1757 r. uprawomocnił sułtan Osman III (1754–1757). Postanowienie to oburzyło Greków, którzy nieprawnie odebrali franciszkanom sanktuarium NMP w Dolinie Cedronu oraz wyłączność opieki nad kościołem Narodzenia w Betlejem i bazyliką Grobu Pańskiego¹¹⁵. W kolejnym stuleciu unieważniono wcześniej wydany „firman” i ustanowiono nowy *status quo*. Wspomniana sytuacja miejsc świętych istnieje po dzień dzisiejszy¹¹⁶.

¹⁰⁸ R. S i k o r a, *Nazaret*, EK, t. 12, Lublin 2009, kol. 863.

¹⁰⁹ *W miejscach świętych: Nazaret*, s. 86.

¹¹⁰ N. K l i m a s, *Franciszkanie...*, s. 41.

¹¹¹ N. G o l i c h o w s k i, *Palestyna...*, s. 266.

¹¹² Tamże.

¹¹³ L. G ó r n i e c k i, *dz. cyt.*, s. 54.

¹¹⁴ A. W a r o t, *Franciszkanie w Ziemi Świętej: wiek XVIII i XIX*, „Ziemia Święta”, nr 2 (1996), s. 4.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ N. K l i m a s, „*Status quo*”, „Ziemia Święta”, nr 3 (2019), s. 40.

BIBLIOGRAFIA**Źródła rękopiśmienne**

Golichowski N., *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, [b.m.d.w.], rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-93, t. 1.

Źródła drukowane

Acta S. Congregationis de Propaganda Fidei pro Terra Sancta, t. 1: (1622–1720), wyd. L. Lemmens, Quaracchi 1921.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia), oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tyńceckich, wyd. 5, Poznań 2012.

Des Herrn Otto Fredrich von der Groeben Orientalische Reisebeschreibung, wyd. D. L. Wedel, Danzig 1779.

Górniewski L., *Pierwsza pielgrzymka zmartwychwstałej Polski do Ziemi Świętej*, Grudziądz 1931.

Egg J. I., *Neue Jerosolymitanische Pilger-fahrt*, Constantz am Bodense 1664.

List gwardiana franciszkańskiego na Górze Syjon o. Tomasza z Caltagirone do wojewody chełmińskiego, posła do Wysokiej Porty Jana Gnińskiego, Jeruzolima [?] 1678 r., [w:] *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego*, wyd. F. Pułaski, Warszawa 1905, s. 305–307.

Lupold von Wedel's Beschreibung seiner Reisen und Kriegserlebnisse 1561–1606, wyd. M. Bär, Stettin 1895.

Maudrell H., *A Journey from Aleppo to Jerusalem at Easter A. S. 1697*, wyd. S. G. Simpkins, Boston 1836.

Młodzianowski T., *Kazania i homilyie na niedziele doroczne, także święta uroczystsze [...]: napisane, zebrane, na cztery tomy rozłożone [...]*, Poznań 1681.

Navis peregrinorum: ein Pilgerverzeichnis aus Jerusalem von 1561 bis 1695: mit Angaben über Pilger aus Deutschland, England, Frankreich, Italien und den Niederlanden, sowie aus anderen europäischen und ausser-europäischen Ländern, wyd. B. Zimolong, Köln 1938.

Troilo F. F. von, *Orientalische Reise Beschreibung*, Dresden 1733.

Z „zapisków podróźnych” *Symeona Lehacego*, wybór i tłum. Z. Kościów, Warszawa 1991.

Opracowania

Arce A., *Miscelánea de Tierra Santa*, t. 2, Jerusalem 1973.

Armstrong K., *Jeruzolima: miasto trzech religii*, tłum. B. Cendrowska, Warszawa 2000.

Baldi D., *La questione di Luoghi Santi e la Custodia Francescana*, „Studi Francescani”, t. 19 (1947), nr 1–2, s. 12–39.

- Breve Relatione dell' interessi de' Santi Luoghi (1632–1661)*, [w:] *La questione de'Luoghi Santi nel periodo degli ani 1620–1638. Nuovi documenti dall'incarto dell'ambasciatore Filippo de Harlay, conte di Cési*, oprac. G. Golubovich, „Archivum Franciscanum Historicum”, 14 (1921), s. 209–242, 461–497.
- Catalogo dei Firmani ed altri documenti legali emanati in lingua araba e turca concernenti i Santuari le proprietà e diritti della Custodia di Terra Santa conservati nell' Archivio della stessa Custodia in Gerusalemme*, oprac. E. Castellani, Jerusalem 1922.
- Chrupcała D. L., *Betlejem kolebka Mesjasza: misterium i tradycje narodzenia Jezusa*, Kraków 2003.
- Tenże, *Nazaret kwiat Galilei: uwertura misji Jezusa*, Kraków 2005.
- Danecki J., *Kultura islamu: słownik*, Warszawa 1997.
- Flis A., Kowalska B., *Zapomniani bracia: ginący świat chrześcijańskiego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2003.
- Giannini A., *La questione dei Luoghi Santi*, „Rivista di Studi Politici Internazionali”, t. 24 (1957), nr 4, s. 555–601.
- Golichowski N., *Ze Ziemi Świętej. Szlachta, lud i polskie pamiątki w Palestynie*, „Tygodnik Katolicki”, nr 14 (1892), s. 108–109.
- Golubovich G., *Serie cronologica dei reverendissimi Superiori di Terra Santa*, Gerusalemme 1898.
- Iriarte L., *Historia franciszkanizmu*, tłum. S. Kafel, A. Zębik, K. Kuklińska, Kraków 1998.
- Jasiński A. S., *Franciszkańska obecność w Ziemi Świętej w kontekście polityki międzynarodowej (1516–1856)*, „Quaestiones Selectae”, t. 12 (2001), s. 47–60.
- Klimas N. S., *Storia dell' Archivio storico della Custodia di Terra Santa*, Milano 2013.
- Tenże, *Historia Archiwum Kustodii Ziemi Świętej*, „W Nurcie Franciszkańskim”, t. 21 (2014), s. 57–83.
- Tenże, *Oficjalna misja*, „Ziemia Święta”, nr 2 (2019), s. 8–11.
- Tenże, „*Status quo*”, „Ziemia Święta”, nr 3 (2019), s. 40–44.
- Tenże, *Franciszkanie w Nazarecie*, „Ziemia Święta”, nr 4 (2019), s. 40–44.
- Kościukiewicz J., Dudek A. K., *Bracia mniejsi, franciszkanie, „bracia od sznurka” w Ziemi Świętej: krótka historia*, Kłodzko–Prudnik–Monte Tabor 2012.
- Korwin S. A., *Stosunki Polski z Ziemią Świętą*, Warszawa 1958.
- Lacoste Y., *Geopolityka Śródziemnomorza*, tłum. R. Stryjewski, Warszawa 2010.
- La questione de' Oriente innanzi l' Europa...*, oprac. A. Ubicini, Milano 1854.
- La „questione de'Luoghi Santi” o „questione d'Oriente”*, [w:] *La questione de'Luoghi Santi nel periodo degli ani 1620–1638. Nuovi documenti dall'incarto dell'ambasciatore Filippo de Harlay, conte di Cési*, oprac. G. Golubovich, „Archivum Franciscanum Historicum”, t. 14 (1921), s. 209–242, 461–497.

- L'archivio storico della Custodia di Terra Santa (1230–1970)*, t. 2, red. A. Maia-
iarelli, Milano 2012.
- Lemmens L., *Collectanea Terrae Sanctae ex Archivo Hierosolymitano
deprompta*, Quaracchi 1933.
- Łątka J. S., *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i w Republice Turcji*,
wyd. 2, uzup. i popr., Kraków 2015.
- Paczkowski M. C., *Dyplomacja i religia. Zakonnicy franciszkańscy u sulta-
nów w Stambule*, „Studia Gdańskie”, t. 39 (2016), s. 127–136.
- Peri O., *Christianity under Islam in Jerusalem: The Questions of the Holy
Sites in Early Ottoman Times*, Leiden 2001.
- Pizzaballa P., *La Presenza Francescana in Terra Santa*, Jerusalem 2005.
- Reychman J., *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Rock A., *Evoluzione storica: del problema dei Luoghi Santi*, [w:] tenże, *Lo statu
quo nei luoghi santi*, Jerusalem 1977.
- Sikora R., *Nazaret*, EK, t. 12, Lublin 2009, kol. 861–863.
- Talatinian B., *Santuari di Terra Santa in Possesso dei Francescani*, Jerusa-
lem 2002.
- Two Thousand Years of Pilgrimage to the Holy Land*, red. D. Hadary–
Salomon, Petah Tiqva 1999.
- Warot A., *Franciszkanie w Ziemi Świętej: wiek XVI i XVII*, „Ziemia Święta”,
nr 1 (1996), s. 7–8.
- Tenże, *Franciszkanie w Ziemi Świętej: wiek XVIII i XIX*, „Ziemia Święta”,
nr 2 (1996), s. 4–5.
- W miejscach świętych: Nazaret*, red. E. Alliata i inni, tłum. z jęz. włoskiego
M. Paczkowski OFM, Jerozolima 1995.
- Zubert B., *Kustodia*, EK, t. 2, Lublin 2004, k. 271–272.

Prace nieopublikowane

- Lenczewski O., *Wybrane opisy Ziemi Świętej w relacjach polskich pielgrzy-
mów od XV do XVIII w.*, UKSW Warszawa 2017, mps.
- Wiśniowski G., *Zarys dziejów Kustodii Ziemi Świętej*, Kraków 1965, mps
w Archiwum OO. Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.
-

